

УДК 811.111"373.7:=161.2"25:801.82-93

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПЕРЕКЛАДІ

Тарасова А.В., к. філол. н.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
асистент

Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ

У статті досліджується специфіка контекстуальних перетворень, збереження / втрати образності, передачі асоціативних зв'язків у відтворенні англійських узуальних та okazіональних компаративних фразеологізмів мовою перекладу.

Ключові слова: переклад, дитяча література, компаративні фразеологізми, контекстуальні перетворення / трансформації.

В статье анализируются особенности контекстуальных изменений, сохранения / потери образности, передачи ассоциативных связей в воспроизведении компаративных фразеологизмов в языке перевода.

Ключевые слова: перевод, детская литература, компаративные фразеологизмы, контекстуальные изменения / трансформации.

Tarasova A.V. CONTEXT TRANSFORMATIONS OF COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS IN PROCESS OF TRANSLATION

Issues of context transformations, preserving / loss of imagery, render of associative connections in translation of comparative phraseologisms in target text are under analysis.

Key words: translation, children's literature, comparative phraseologisms, context transformations.

Постановка проблеми. Компаративні фразеологізми (далі – КФО) належать до потужних культурно маркованих елементів тієї чи іншої лінгвокультури, особливих для кожного етносу. Розуміння та врахування відмінностей у національних фольклорних системах матиме важливе значення у відтворенні національно-культурної своєрідності КФО у перекладі.

У площині українсько-англійського напрямку перекладу вагомий внесок у дослідження фразеології належить Р.П. Зорівчак, яка зупиняється на проблемі відтворення КФО. В українсько-англійському зіставленні виконане дослідження О.О. Молчко, присвячене перекладу художнього порівняння в лінгвокультурному аспекті, натомість у напрацюваннях Я.І. Рецкера висвітлюється питання відтворення англійських КФО російською мовою. Дисертаційне дослідження Н.С. Хижняк присвячене перекладу асоціативного поля порівняння в іспансько-українському перекладі. У роботі Т.О. Цепенюк КФО досліджуються у контексті особливостей відтворення англійських інтенсифікаторів в українських перекладах сучасної англійської художньої прози. Проте невірним залишається питання специфіки відтворення англійських КФО українською мовою в текстах дитячої літератури.

Постановка завдання. Актуальність розвідки визначається загальною спрямованістю сучасної перекладознавчої науки до багатоаспектного аналізу фразеологізмів у художньому творі, зокрема компаративних фразеологізмів, та особливостей їх відтворення не тільки з вихідної мови (далі – ВМ) у мову перекладу (далі – ПМ), але також із однієї лінгвокультури в іншу.

Мета статті полягає у виявленні специфіки контекстуальних перетворень під час відтворення англійських узуальних та okazіональних КФО в українському перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки у статті вивчаються проблеми відтворення фразеологізмів на матеріалі текстів англійської дитячої літератури, дослідження спирається на науково-практичні розвідки, присвячені базисним засадам транскодування текстів для дітей (О.В. Дзера, Р.П. Зорівчак, К. Норд, Р. Ойттінен, Е. О'Салліван, А.Є. Потапова, Т. Пууртінен, О.В. Ребрій, Р. Табберт, Л. Фернандез, З. Шавіт та ін.); проблемам відтворення у тексті перекладу (далі – ПТ) жанрово-стилістичних властивостей оригіналу (далі – ВТ) (В.В. Демецька, В.В. Коптілов, О.І. Макаренко, М.О. Новикова, О.Г. Хан, О.І. Чередниченко, І.М. Шама, О.М. Шапошник, О.Д. Швейцер та ін.) і питанням передачі у ПТ особливостей авторо-

вого ідіостилію (В.С. Виноградов, Л.В. Коломієць, В.Р. Савчин, К.І. Чуковський та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки своїй фольклорній основі, набутій із міфів, легенд, чарівних казок тощо, дитяча література потребує збереження національно-культурної інформації під час перекладу, адже однією з її головних функцій є навчання та розширення багажу іншочультурних знань. Для перекладача це означає врахування міфопоетичних очікувань цільової аудиторії.

У XIX ст. народжується вислів *like a jack-in-the box*. Теорія походження вислову сягає XIII ст., коли жив прелат Сер Джон Шорн. Його часто зображують із дияволом у черевіку. Народні оповідання стверджують, що сер Джон запроторив у черевик диявола, аби захистити поселення у графстві Бекінгемшир. Сьогодні вираз «вискочив, наче чортик із табакерки» часто вживають у сучасній живій мові, особливо, коли на політичній арені з'являється новий невідомий персонаж. У Л. Керролла цей вислів зустрічається у IV розділі, коли Білль вилітає у трубу, ніби чортик із табакерки.

...*All I know is, something comes at me like a Jack-in-the-box, and up I goes like a sky-rocket!* [8]. – Єдине, що я знаю, – щось налетіло на мене, як ураган, і я вилетів геть, мов ракета! [5]. – Знаю тільки, що мене хтось буцнув, і я шугонув угору, як повітряний змії [4].

Г. Бушина змінює образ чортика із табакерки на образ урагана і зберігає образ ракети. В. Корнієнко перекладає порівняльний зворот *something comes at me like a Jack-in-the-box* одним словом *буцнув*, а замість порівняння *goes like a sky-rocket* – з'являється образ повітряного змія. Г. Бушина використовує нейтральне стилістичне забарвлення дієслова *to go* – вилетіти, В. Корнієнко – стилістично забарвлене *шугонувти*.

В. Наріжна [3] вдається до калькування КФО і наводить посилання: *Сам не знаю... Досить, досить, дякую... Вже ліше... Але я такий схвильований – слова сказати не можу... Я тільки відчув, як щось вистрілило назустріч мені, мов «Джек-із-коробочки», і я полетів, як та ракета! «Джек-із-коробочки» (Jack-in-the-box) – популярна іграшка; фігурка на пружині, що вистрибує з коробочки, коли відкривається кришка.*

Посилання можуть використовуватися у комплексі з іншими засобами перекладу: *“I wonder, now, what the Rules of Battle are”, she said to herself, as she watched the fight, timidly peeping out from her hiding-place: “one*

Rule seems to be, that if one Knight hits the other, he knocks him off his horse, and if he misses, he tumbles off himself – and another Rule seems to be that they hold their clubs with their arms, as if they were Punch and Judy – What a noise they make when they tumble! Just like a whole set of fire irons falling into the fender! And how quiet the horses are! They let them get on and off them just as if they were tables!” [9, с. 101–102]. –

Цікаво, які в них правила бою, – говорила вона про себе. Вона стежила за боєм, крадькома визираючи з своєї схованки. – Перше правило, здається, полягає в тому, що коли один Вершник влучає в іншого, він вибиває його з сідла, а якщо він промахнеться, то падає сам. Друге правило, мабуть, полягає в тому, що вони тримають кийки в руках, як Панч та Джуді. З яким гуркотом вони падають! Наче ціла купа камінних щипців падає на решітку. А які спокійні коні! [5, с. 213]. –

Цікаво, що то за Турнірні правила? – думала вона, боязко визираючи зі схованки. – Перше, бачиться, таке: якщо Лицар уражає суперника – той злітає з коня, а якщо хибить, то брязкає додолю сам... А друге, мабуть, чи не таке: булаву тримають обіруч, як тримають її в ляльковому театрі... А падають вони з таким гуркотом, мовби всі, як і є, причандалля для каміна жбурляють об камінові гратки! А які сумирні їхні коні! Хочеш – злязь, хочеш – вилязь... а вони стоять собі, наче кобильниці! [4, с. 101–102]. – Цікаво, що ж то за Правила Бою, – сказала вона сама до себе, обережно визираючи на бійку зі своєї схованки. – Схоже, одне правило передбачає, що коли Лицар ударяє іншого, той має випасти з сідла, а якщо не влучає, то мусить вивалитися сам... А інше правило приписує тримати палиці так, ніби вони Панч і Джуді... О, що за гуркіт від цього їхнього стукання! Ніби все камінове начиння заразом валиться на гратки! А які спокійні в них коні! Так терпляче зносять усе це падання та залізання, ніби вони не коні, а столи! [3, с. 111]. У перекладі Г. Бушиної вилучено переклад *as if they were tables*. В. Наріжна у калькуванні КФО *as if they were Punch and Judy* наводить коментар до цього виразу, В. Корнієнко пояснює у посиланні значення поняття «кобильниця».

And on the sledge sat a person whom everyone knew the moment they set eyes on him. He was a huge man in a bright red robe (bright as holly berries) with a hood that had fur inside it and a great white beard, that fell like a foamy waterfall over his chest [11]. – А в саях сидів той, кого всі впізнали із першого погляду. Це був високий

і кремезний дідусь у червоному козушці, яскравому як горобина, і в такому ж каптурі, отороченому хутром. Рожевощоче обличчя дідуся потопало у хвилях буйної білої бороди, що спадала йому на міцні кремезні груди [6]. – А на санчатах сиділа особа, яку всі впізнали з першого погляду. Це був справжній богатир у червоній мантії з каптуром, яскравий, мов ягоди гостролисту, та підбитий хутром, і його розкішна борода збігала по грудях, мов пінявий водоспад [7, с. 124]. О. Манько перекладає *holly berries* як горобина; В. Наріжна наводить посилання і зберігає символіку рослини Різдва: «Гостролист – вічнозелена рослина із яскраво-червоними ягодами, з якої в Англії на Різдво роблять традиційні прикраси».

The fireplace was an old one, built by some Dutch merchant long ago, and paved all round with quaint Dutch tiles, designed to illustrate the Scriptures. There were Cains and Abels, Pharaohs' daughters; Queens of Sheba, Angelic messengers descending through the air on clouds like feather-beds, Abrahams, Belshazzars, Apostles putting off to sea in butter-boats, hundreds of figures to attract his thoughts – and yet that face of Marley, seven years dead, came like the ancient Prophet's rod, and swallowed up the whole [10]. – Камін був старий-престарий, складений іще бозна коли якимось голландським купцем і облицьований дивовижними голландськими кахлями, що зображали сцени зі Святого Письма. Тут були Каїни й Авелі, дочки фараона й цариці Савські, Авраами та Валтасари, янголи, що сходять на землю на хмарах, схожих на перини, й апостоли, що виходять у море в схожих на соусниці човнах, – словом, сотні фігур, які могли б зайняти думки Скруджда. Але ні – обличчя Марлі, який помер сім років тому, виникло раптом перед ним, ожило знову, як колись жезл пророка, і затулило все інше [1]. Йдеться про пророка Аарона, жезл якого, за біблійною оповіддю, розцвів і на ньому навіть виростили плоди мигдалю.

У процесі контекстуальної реалізації, відповідно до поставленої автором мети, КФО можуть набувати додаткових емоційно-експресивних відтінків. Залишаючись незмінними за формою, компонентним складом, сполучуваністю, конотаціями, закріплені узусом, вони вирізняються специфікою прийомів уведення їх у мовну тканину художніх творів.

КФО часто задіяні у створенні каламбурів. *Alice couldn't see who was sitting beyond the*

Beetle, but a hoarse voice spoke next. "Change engines" – it said, and was obliged to leave off. "It sounds like a horse," Alice thought to herself. And an extremely small voice, close to her ear, said, "You might make a joke on that – something about "horse" and "hoarse," you know" [9]. – Алісі не видно було, хто сидів за Жуком, але звідти почувся хриплий голос: – Пересядь на інший... – сказав він і замовк, наче вдавився. «Який голос хрипкий, наче хрипкінь» – подумала Аліса. Тонюсінський голосок над самим її вухом пропищав: – Ти можеш на цьому побудувати каламбур – «хрипкий» і «хрипкінь», розумієш [5, с. 151]. – Алісі не було видно, хто сидів за Жуком, вона тільки почула хриплий голос: Нехай пересяде на інший... Тут голос закашлявся й замовк. «З голосу ніби охриплий кінь» – подумала Аліса. І враз тонюсінський-претонюсінський голосочок пропищав у неї над самим вухом: – Маєш слухину нагоду скаламбурити, скажімо: «Де хрип – там грин...» [4]. – Аліса не бачила, хто сидів за Жуком, але наступним хтось застуджено просичав: – Поміняти локомотиви... – І був змушений замовкнути. «Трохи скидалося на сича» – подумала Аліса. І дуже тихенький голосочок сказав їй просто у вуха: – Ти могла б зробити з цього жарт... знаєш, щось таке про «сича» і «просичав» [3]. Г. Бушина і В. Корнієнко відтворюють гру слів, зберігаючи образність оригіналу, а В. Наріжна вводить образ сиплого сича.

Відтворюючи каламбур у ПТ, замало відтворити лише зміст каламбуру ВТ у новій мовній формі, перевираженню підлягає й сама форма оригіналу – фонетична й / або графічна.

"Have you invented a plan for keeping the hair from being blown off?" Alice enquired. "Not yet," said the Knight. "But I've got a plan for keeping it from falling off." "I should like to hear it, very much." "First you take an upright stick," said the Knight. "Then you make your hair creep up it, like a fruit-tree" [9, с. 104]. – А ви винайшли засіб уберегти волосся від здування вітром? – запитала Аліса. – Ще ні, – відповів Вершник. – Але я знаю засіб уберегти його від випадання. – Я дуже хочу знати його, дуже. – Треба взяти рівну тростинку, – пояснив Вершник, – і хай волосся плететься по ній вгору, як повзучі рослини [5, с. 216]. – А ви ще не винайшли засобу від виривання волосся? – запитала Аліса. Від виривання ще ні, – сказав Лицар. – А ось від випадання – придумав. – Ой, як цікаво! Розкажіть! – Найперше ставши сторчма на голову кілочок, – сказав

Лицар, – і обвиваєш його волоссям, як дерево плющем, – хай собі пнеться [4, с. 105]. – *Ви винайшли спосіб уберегтися від здування волосся з голови? – спитала Аліса. – Ще ні, – відповів лицар. – Але я винайшов спосіб утримати його від ВИПАДАННЯ звітти. – Мені дуже цікаво послухати. – Спершу береш рівний дрючок, – сказав Лицар. – Потім змущуєш волосся повзти по ньому взгору – так, як роблять із плодовими деревами* [3, с. 112]. Образність оригіналу чітко до тексту відтворює В. Наріжна; у перекладі Г. Бушиної – повзучі рослини, у В. Корнієнко – плющ.

Більше того, нерідко доводиться навіть змінювати зміст каламбуру ВТ на новий, якщо неможливо зберегти оригінальний. Адекватне відтворення цього стилістичного прийому слугує пожвавленню мови ПТ дитячої літератури, а тексти, у свою чергу, виявляються цікавішими для читачів. *“I hope you’ve got your hair well fastened on?” he continued, as they set off. “Only in the usual way,” Alice said, smiling. “That’s hardly enough,” he said, anxiously. “You see the wind is so very strong here. It’s as strong as soup”* [9, с. 104]. – *Сподіваюсь, волосся в тебе міцно держиться на голові? – продовжував він, коли вони вирушили. – Як і у всіх, – посміхнулася Аліса. – Навряд чи цього досить, – сказав він занепокоєно. – Тут надзвичайно кріпкий вітер. Кріпкий, як бульйон* [5, с. 216] – *Сподіваюся, волосся в тебе сьогодні тримається міцно? – запитав Лицар, коли вони рушили. – Як звичайно, – усміхнулася Аліса. – Цього не досить, – стривожився він. – Бачиш, тут у лісі страшенно дужий вітер! Він вириває волосся просто з корінням!* [4]. – *Сподіваюся, твоє волосся міцно прикріплене до голови? – спитав Лицар, коли вони вирушили. – Так, як і завжди, – не стримала посмішки Аліса. – Боюся, цього недостатньо, – стривожився Лицар. – Бачиш, вітер тут міцненький. Міцний, як бульйон»* [3, с. 112].

Каламбур обіграє багатозначність прикметника *strong* (про вітер і волосся). У перекладах Г. Бушиної і В. Наріжної замість супу – бульйон (адже суп не прийнято називати міцним / кріпким). Творчо підійшовши до відтворення каламбурного КФО, В. Корнієнко змінює зміст каламбуру і, послуговуючись тим же принципом обігрування багатозначності слів, застосовує вираз «виривання (дерев) із корінням стосовно волосся».

Використання алітерації є переконливим підтвердженням того, що різні функції стилістичного прийому в різних мовах не завжди

збігаються як у використанні, так і в поширеності.

Old Marley was as dead as a door-nail. Mind! I don’t mean to say that I know, of my own knowledge, what there is particularly dead about a door-nail. I might have been inclined, myself, to regard a coffin-nail as the deadest piece of ironmongery in the trade. But the wisdom of our ancestors is in the simile; and my unhallowed hands shall not disturb it, or the Country’s done for [9]. – *Старий Марлі був мертвий, як цвях в одвірку. Завважте! Я зовсім не стверджую, начебто на власному досвіді переконався, що цвях, забитий в одвірку, мертвіший од будь-якого іншого цвяха. Як на мене, наймертвіший усе-таки цвях, що вбитий у віко труни. Але в цій приказці чується мудрість предків, і якби мій нечестивий язик посмів її переінакшити, ви мали б усі підстави сказати, що наша країна котиться в прірву* [1]. – *Старий Мерглей був мертвий, неначе цвях в одвірку. Але ж згайте! Я аж ніяк не хочу сказати, ніби знаю, чим цвях, забитий в одвірку, мертвіший за всі інші на світі цвяхи. Особисто я більше схилиюся до думки, що з усіх залізних виробів наймертвішим може бути хіба що такий цвях, якого забили у труну. Але в цій англійській примовці заховано споконвічну мудрість наших предків, тож я й не споганю її оцим грішним моїм пером невігласа, а то коли б таке нечестя не поклато краю Рідному Краєві. Тому дозвольте мені повторити, ще й наголосити, що Мерглей таки ліг у глей, тобто був мертвий, наче цвях в одвірку* [2].

Під час відтворення КФО, побудованих за принципом алітерації, перед перекладачем постає завдання відтворити в перекладі аналогічний ефект оригіналу, тобто викликати у читача таку ж саму реакцію. Відповідно, потрібно задіяти інші мовні засоби. Перекладач може і не зберегти стилістичний прийом, але обов’язково має відтворити його функцію в контексті, або, як це зробив у перекладі О. Мокровольський, творчо підійти до проблеми вирішення проблеми і задіяти, наприклад, прийом компенсації.

Творче єство художнього перекладу виявляється у неочікуваності перекладацького рішення у відтворенні елементів оригінального тексту.

“Why do you doubt your senses?” “Because,” said Scrooge, “a little thing affects them. As light disorder of the stomach makes them cheats. You may be an undigested bit of beef, a blot of mustard, a crumb of cheese, a fragment of an under-

done potato. There's more of gravy than of grave about you, whatever you are!"[9].

Ти не віриш у мене, – мовив привид. – Ні, не вірю, – сказав Скрудж. – Що ж, крім твоїх власних відчуттів, могло би переконати тебе в тому, що я існую? – Не знаю. – Чому ж ти не хочеш вірити своїм очам і вухам? – Бо на них впливає кожна дрібниця, – сказав Скрудж. – Найменші негаразди з травленням, і їм уже не можна довіряти. Може, ви зовсім не ви, а неперетравлений шматок яловичини, або зайва крапля гірчиці, або скибочка сиру чи непросмажена картоплина. Може, ви з'явилися не з царства духів, а з духовки, звідки я знаю! [1].

Ти в мене не віриш, – виснував Дух. – Таки не вірю, – підтвердив Скряз. – Яких іще тобі треба доказів моєї справжності, крім свідчень твоїх чуттів? – Не знаю, – признався Скряз. – Чому ти не віриш своїм очам і вухам? – А тому, – відказав Скряз, – що на них і найменша дрібниця впливає. Невеличкий розлад шлунку – і вже очі бачать не те, а вуха не те чують. Отже, ти можеш виявитися неперетравленим шматочком яловичини, ляпкою гірчиці, крихтою сиру, частиною недопеченої картоплини. Отже, хоч би чим ти був, а в тобі більше підливи, ніж могили! [2].

У відтворенні авторських порівнянь перекладач, зважаючи на зміст та образ мови оригіналу, створює або власну фразеологічну одиницю, або підшукує аналог, що найповніше передає цей образ.

In came a fiddler with a music-book, and went up to the lofty desk, and made an orchestra of it, and tuned like fifty stomach-aches [9]. – *Прийшов скрипаль із нотною папкою, став за височенну конторку, як за диригентський пультик, і видав такий звук, ніби забурчало в п'ятдесяти животах водночас* [1]. – *І ввійшов скрипаль із нотною текою та, попрямувавши до високого письмового стола, став за нього, мов за диригентський пультик, і ну настроювати скрипку – мов п'ятдесят кольок шлункових заграло!* [2].

Незалежно від того, який засіб перекладу застосований, можна виділити два принципово відмінних різновиди контекстуального перекладу: 1) конструкція у тексті перекладу відтворює значення, якого КФО набуває у заданому контексті оригіналу; 2) КФО відтворюється у тексті перекладу з урахуванням її семантичних зв'язків у тексті-оригіналі або

конструкція у тексті перекладу, яка відтворює КФО, набуває у перекладі нових контекстуальних значень.

Контекстуальні заміни використовувалися у тексті перекладу з найбільшою частотою, що можна пояснити значною взаємодією КФО з контекстуальним оточенням в оригінальному тексті, а також зближенням КФО з одиницями контексту під час перекладу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, під час перекладу відбувається зіткнення не тільки двох різних мов, але і двох лінгвокультур. У межах комунікативного підходу до перекладу, тобто в рамках міжмовної комунікації, переклад розглядається як процес і результат, враховується сукупність мовних та позамовних чинників, що визначають можливість і характер комунікації між людьми, що належать до різних лінгвокультур. До мовних факторів належить близькість фондів порівнювальних мов, наявність чи відсутність схожих КФО і ступінь збігу КФО у фразеологічних системах мов оригіналу і перекладу. Іншими словами, переклад як особливий вид міжмовної та міжкультурної комунікації характеризується певними мовними та культурними чинниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Діккенс Ч. Різдвяна пісня в прозі / пер. з англ. І. Андрусяка. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/dickens__a_christmas_carol_in_prose_ua.htm.
2. Діккенс Ч. Різдвяні повісті / пер. з англ. О. Мокровольського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан; К.: Веселка, 2007. 464 с.
3. Керролл, Л. Аліса в Дивокраї / пер. з англ. В.Г. Наріжна. Х.: Фоліо, 2008. 139 с.
4. Керролл Л. Аліса в Країні Див; Аліса в Задзеркаллі / пер. з англ. В. Корнієнко. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. 264 с.
5. Керролл Л. Аліса в країні чудес / пер. з англ. Г. Бушиної. Радянський письменник, 1960. 245 с.
6. Льюїс К.С. Хроніки Нарнії / пер. О. Манько. URL: <http://mreadz.com/new/index.php?id=84318&pages=37>.
7. Льюїс К.С. Хроніки Нарнії / пер. В. Наріжна. Д.: Проспект, 2006. 208 с.
8. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. London: MacMillan and Co., Limited, 1911. 130 p.
9. Carroll L. Through the Looking Glass (And What Alice Found There) URL: <http://literature.org/authors/carroll-lewis/through-the-looking-glass/>
10. Dickens Ch. A Christmas Carol. URL: http://www.ibiblio.org/ebooks/Dickens/Carol/Dickens_Carol.pdf
11. Lewis C.S. The Lion, The Witch and The Wardrobe. URL: <http://bracademy.wikispaces.com/file/view/The+Lion,+The+Witch+and+The+Wardrobe+by+C.S.+Lewis.pdf>.